Davor Bulić

Rimska centurijacija Istre

Izvorni znanstveni rad
Origial scientific paper

UDK 904:711.41>(497.5-3 Istra)«00/02«

Fenomen rimske centurijacije, danas vidljiv u fosiliziranim krajoliku kao relikt ljudskoga mijenjanja okoliša u antici, sagledan je u kontekstu političkih, kulturnih, društvenih i ekonomskih okolnosti. Istraživanja ovoga segmenta rimske antike na europskom kontinentu imaju kontinuitet od sredine XIX. st. i vežu se za Kandlerovo pionirsko istraživanje centurijacija rimskih kolonija Pule i Padove. Iskorak u istraživanju rimske centurijacije Istre dogodio se sredinom XX. st. dostupnošću zračnih fotografija i topografskih karata krupnijega mjerila. Tada je utvrđena istovjetnost centurijacijske mreže u agerima Pole i Parentija, a osamdesetih je godina u većoj mjeri definirana morfologija istarske centurijacije. Početkom XXI. st. sofisticiraniji alati: satelitske snimke i digitalna kartografija, postaju nezaobilazno sredstvo u proučavanjima ove problematike i pridonose širenju dotadašnjih spoznaja. Tehničke karakteristike centurijacije svojevrstan su izvor informacija pri pokušaju rješavanja otvorenih historiografskih pitanja o kojima literarna svjedočanstva šute. Rekonstrukcija istarske centurijacije napravljena je na temelju ucrtanih tragova limita *(limes)* na geokodiranoj Hrvatskoj osnovnoj karti Državne geodetske uprave Republike Hrvatske mjerila 1 : 5000, a s ciljem dobivanja egzaktnih podataka nužnih za njezinu zadovoljavajuću historizaciju.

Ključne riječi: kolonija, ager, centurijacija, *limes, umbilicus,* agrimensura, urbanizam

UVOD

Usporedno s osvajanjem Padske nizine krajem dvadesetih godina III. st. pr. Kr. istarski poluotok počinje postupno ulaziti u okvire rimske interesne sfere. Povod prvoj rimskoj vojnoj intervenciji protiv Histra 221. pr. Kr. nalazio se u njihovim gusarskim aktivnostima na sjevernom Jadranu (App. *Illyr*., 8, 9). U ovoj vojnoj Histri su poraženi (Liv. *Periochae 2*0) te sudeći prema izostanku vijesti o njima u sačuvanim pisanim izvorima sljedećih gotovo četiri desetljeća vode nekonfliktnu politiku prema Rimu. Međutim, dok je istovremeno, nakon savladavanja Gala u sjevernoj Italiji, Padska nizina izložena intenzivnoj romanizaciji posredovanjem latinskih kolonija formiranih na njezinom središnjem (*Cremona* i *Placentia* 218. pr. Kr.), južnom (*Bononia* 189. pr. Kr., *Parma* i *Mutina* 183. pr. Kr.), ali i krajnjem istočnom (*Aquileia* 181. pr. Kr.) dijelu (Celuzza 1983: 157), u Istri će se proces rimske kolonizacije, promatran kroz urbanizaciju i centurijaciju izvangradskoga područja, početi odvijati tek od kraja republikanskoga razdoblja.

Iako je suvremena historiografija istarske antike u većoj mjeri usuglašena da padom Nezakcija 177. pr. Kr. (Liv, 41, 11) počinje rimsko doba u Istri, pisani izvori kao ni materijalni ostatci ne pružaju gotovo nikakve tragove temeljem kojih bi se mogli pouzdano rekonstruirali povijesni tijekovi u razdoblju od poraza Histra do druge polovice I. st. pr. Krista. Naseljavanje novoga stanovništva u Istru tada je vjerojatno ograničeno na pojedine slučajeve neplanskoga, spontanoga doseljavanja trgovaca, obrtnika i drugih pripadnika poslovnoga svijeta (*negotiatores et publicani*) koji se privremeno ili stalno nastanjuju na poluotoku. Stoga razdoblje od rimskoga osvajanja istarskoga poluotoka do ostvarenja rimske urbanističke prakse možemo smatrati protopovijesnom fazom Istre, odnosno prijelaznim razdobljem između prapovijesti i povijesti poluotoka. Tek će se krajem Republike i početkom Carstva u Istri početi oblikovati tekovine rimske civilizacije, danas lako uočljive u ostatcima arhitektonskih spomenika i urbanih elemenata Pule (*Pola*) i Poreča (*Parentium*), ali i u tragovima rimske podjele zemljišta na poljoprivrednim područjima (*ager*) u sastavu kolonije. S urbanizacijom počinje intenzivna i planska kolonizacija istarskoga poluotoka opsežnijim doseljavanjem Italika. Doseljavanje novoga stanovništva nije bilo ograničeno samo na urbane centre, već je u znatnoj mjeri podrazumijevalo i naseljavanje na teritoriju kolonijskih agera koji predstavljaju gospodarsku osnovu gradova. U ovakvom je obrascu sažet svojevrstan paradoks urbanizacije u rimskom svijetu. Naime, urbanizacija kasnorepublikanskoga i carskoga razdoblja nužno uvjetuje pojačanu ruralizaciju, odnosno intenzivno naseljavanje izvangradskoga područja koje s urbanim centrima čini u ekonomskom kontekstu nedjeljivu cjelinu.

Dodjeljivanje municipalne konstitucije autohtonim naseljima formiranim u ranijoj, predurbanoj i protourbanoj fazi, bilo je glavno sredstvo romanizacije. Osnivanje kolonija rimskih građana (*colonia civium Romanorum*) podrazumijeva novo oblikovanje naselja, sada sa svim urbanim sastavnicama. Rimske kolonije, gradovi u pravom smislu riječi, postaju centar širega, pridruženoga područja te uz demografske, socijalne, ekonomske i kulturološke preobrazbe uvjetuju i znakovite preobrazbe u prostoru kolonijalnoga agera. Pri dedukciji kolonije njezin je ager centurijacijom (*centuriatio*) ili limitacijom (*limitatio*) podijeljen na pravilne čestice, a tragovi granica među česticama (*limites)* i danas su vidljivi u obliku gomila kamenja i zemlje, od kojih su neki još uvijek zadržali funkciju prometnice ili međe, granice među posjedima. Uz novo oblikovanje prostora, rimskom kolonizacijom događaju se i znatne promjene socijalnoga karaktera koje se ogledaju u novom obliku korištenja zemljišta. Eksploatacija centuriranoga zemljišta vrši se u dotad, na ovom području, neviđenim razmjerima, što je u manjoj mjeri povezano s formiranjem i opskrbom gradskih središta, a većim dijelom s uključivanjem istarskoga poluotoka u osnovne gospodarske i opće civilizacijske tijekove rimskodobne antike. S obujmom i stupnjem rimskoga gospodarstva, odnosno poljoprivredne proizvodnje kao najveće i temeljne gospodarske grane kasnorepublikanskoga i carskoga doba (Finley 1973: 139; Garnsey, Saller 1987: 43; Matijašić 1998: 333-334) u direktnoj je korelaciji i naseljenost područja koje se eksploatira. Brojnost nalazišta rimske ruralne arhitekture, tj. rustičnih vila (*villa rustica*), koje su predstavljale osnovne gospodarske jedinice, zajedno s područjem prostiranja pulskoga i porečkoga agera, svjedoči o razmjerno velikoj poljoprivrednoj produkciji u okviru kolonijskih agera te omogućava općenito sagledavanje intenziteta naseljenosti.

KOLONIZACIJA I CENTURIJACIJA KAO POLITIČKI I RELIGIOZNI FENOMEN

Kolonizacija i centurijacija u rimskom su svijetu dvije neraskidive pojave kojima se osvojen teritorij, najčešće vojnim pokoravanjem, prisvajao i preoblikovao na način svojstven rimskoj

uljudbi. Osnivanje kolonija i centuriranje njihova zemljišta imalo je snažne demografske implikacije. Migracijska kretanja rimskih građana (*cives romani*) osobito se manifestiraju u I. st. pr. Kr., u vrijeme nakon građanskih ratova, kada se u velikom broju naseljavaju u novoosnovanim kolonijama u provincijama. Kao instrument rimske ekspanzije, romanizacije i širenja urbane civilizacije u Istri, s utemeljenjem kolonija na istarskom se poluotoku naseljavaju Italici. U kolonijama i rimskim gradovima nižega pravnoga statusa institucije rimskoga svijeta uvođene su i prakticirane na osvojenom području, čime se ono integriralo u rimsku civilizaciju. Osnivanje kolonije bio je određeno zakonom (*lex coloniae*) u kojem se definiralo i rasprostiranje kolonijalnoga agera, broj kolonista i modalitet podjele zemljišta.

Danas ne raspolažemo neposrednim pisanim, literarnim ili epigrafskim spomenom vremena dedukcije istarskih kolonija Pule (*Colonia Pola*) i Poreča (*Colonia Parentium*). Dosad izneseni historiografski zaključci o ovoj problematici rezultat su deduktivnih promišljanja temeljenih na analizi dostupnih pisanih i arheoloških podataka koje je moguće višestruko interpretirati. U historiografiji su do sredine XX. st. prevladavala mišljenja da je Pula dobila municipalni status kolonije u razdoblju između Cezarove smrti 44. pr. Kr., odnosno bitke kod Filipa 42. pr. Kr. i utemeljenja principata 27. pr. Kr. (Forlati-Tamaro 1936: 243; Degrassi 1954: 61-62; Suić 1996 [1955]: 351-352). Ovakvi su se zaključci oslanjali na pridjev *Pietas Iulia* u službenom nazivu grada smatrajući da se koncept milosrđa (*pietas*) rabio nakon 42. pr. Kr. Revizijom svojih ranijih mišljenja Mate Suić je 1958. u radu posvećenom municipalitetu Salone zastupao mišljenje i o utemeljenju kolonije u Puli u Cezarovo doba (Suić 1996 [1958]: 412). Međutim, tek je 1983. detaljnije razrađena ova teza uzimajući u obzir činjenicu da je »milosrđe« (*pietas*) zastupljeno u Cezarovoj propagandnoj politici za njegova života (Fraschetti 1983: 90) te se i vrijeme osnutka kolonije pomaknulo za nekoliko godina unatrag, između pobjede nad Pompejom 47. i Cezarove smrti 44., odnosno 46. ili 45. pr. Kr. (Fraschetti 1983: 97-99). Vrijeme osnutka kolonije rimskih građana u Poreču uglavnom se procjenjuje prema Plinijevom navodu u kojem se uz koloniju Polu spominje Parentij kao zajednica rimskih građana, *oppidum civium Romanorum* (Plin. *N. H.* 3, 129). Iz Plinijeva navoda proizlazi pretpostavka o utemeljenju kolonije u Parentiju u prvoj polovici I. st. (Degrassi 1954: 71-72; Suić 1996 [1958]: 414).[1] S druge strane, u novije su vrijeme zastupljena i tumačenja koja su sklona osnutak kolonije u Parentiju datirati u Cezarovo doba (Šašel 1992: 663; Matijašić 2009: 146-147).

Proučavanje modaliteta rimske podjele zemljišta ponekad pruža neposredan prilog pri rješavanju otvorenih historiografskih pitanja. Kontinuitet limita i istovjetnost orijentacije i modularne veličine rastera centurijacije pulskoga i porečkoga agera (Chevallier 1961: 15-16; Krizmanich 1981:183) navela je neke istraživače na pomisao kako su obje istarske kolonije utemeljene istovremeno (Imamović 1987: 71). Nedavno je iznesena pretpostavka kako su obje istarske kolonije dobile municipalne povlastice visokoga ranga u Cezarovo doba (Matijašić 2009: 146-147). Na kraju ovoga sažetog pregleda spoznaja o vremenu dedukcije kolonija Pole i Parentija ostaje zaključak kako će se tek s eventualnim budućim epigrafskim nalazima, nedvosmisleno i kategorički, moći riješiti još uvijek otvoreno pitanje vremena dedukcije istarskih kolonija, čiji *terminus ante quem non* svakako treba smjestiti u sredinu I. st. pr. Krista.

Utemeljenje kolonije bio je državni akt političkoga, ali i religioznoga karaktera. Među mnogobrojnim kulturološkim sastavnicama koje je Rim preuzeo iz Etrurije veliki je dio etruščan-

1 Pretpostavke o razvoju municipalnih povlastica Poreča prije dedukcije kolonije polaze od epigrafskih nalaza sa spomenom gradskih magistrata, a rekonstrukcije razvoja municipalne konstitucije kreću se od konventa, preko municipija do kolonije rimskih građana. V. Degrassi 1954: 68-72; Šašel 1992: 661-665; Starac 1999: 125-133.

skoga naslijeđa u religiji i urbanizmu, oblikovanoga dakako na grčkim predlošcima. Etruščani su hipodamskom modelu grada s ortogonalnim rasterom ulica, koji se putem grčkih kolonija širi Apeninskim poluotokom od V. st. pr. Kr., pridodali vlastite religiozne spekulacije. Prema Etruščanima postoji povezanost između nebeskoga svoda i zemlje, obitavališta bogova i obitavališta ljudi. U okviru takvih religioznih shvaćanja podjela zemaljskoga prostora definirana je skupom pravila kojima su određeni odnosi između bogova i ljudi sakupljeni u učenju zvanom etruščansko umijeće (*disciplina Etrusca*). Disciplina je polazila od razumijevanja božje volje tumačenjem životinjskih iznutrica, osobito jetara i tumačenjem munja[2] (Thulin 1906; Pallottino 2008: 311-316). Mikrokozmos čovjeka i makrokozmos božanstva dio su jedinstvenoga sustava u kojem orijentacija i podjela prostora imaju primarni značaj. Posvećeni i podijeljeni prostor (*templum*) obuhvaća nebeski svod, odnosno obitavalište bogova (*templum caeleste*) prema čijoj se projekciji na zemljinu površinu uređuje i organizira obitavalište ljudi (*templum terrestre*). Orijentacija i podjela »svetoga« prostora određena je s četirima kvadrantima definiranih dvama okomitim pravcima u smjeru sjever – jug (*cardo*) i istok – zapad (*decumanus*).

Djela rimskih gromatičkih pisaca[3] potvrđuju da je rimska urbanistika i agrimenzura bila usko povezana s etruščansko-italskom doktrinom na čijem se supstratu i razvija. Praksa rimske centurijacije razvijala se na etruščanskim uzorima. Higin Gromatik prenosi vijest da se u dekumanima sagledava pravac kojim se kreće sunce, dok su kardi orijentirani prema polarnoj osi, što je sustav mjerenja koji se naziva etruščansko umijeće (Hygin. Grom. *Const. lim.* 131, 8-12[4]). Iz spisa Seksta Julija Frontina saznajemo da se centurijacija oslanja na etruščansko umijeće (Iul. Front. *De limit.* 10, 20-21; 11, 9-10), dok rimski leksikograf Marko Terencije Varon navodi da su mnogi gradovi u Laciju utemeljeni po etruščanskom obredu (Var. *L. Lat.* 5, 143).

Centurijacija zemljišta ograničena je isključivo na kolonijske agere ili na područja gdje je dodjeljivanje državnoga zemljišta (*ager publicus*) izvršeno pojedinačno (*adsignatio viritim*), odnosno bez utemeljenja autonomne administrativne jedinice. Ovakvo centurirano područje, izvan teritorija kolonijskih agera, obuhvaćalo je podjelu i dodjeljivanje zemljišta u sklopu naselja bez pravnoga statusa grada. Ta su naselja bila pod pravnom i administrativnom nadležnošću grada Rima. S obzirom na nepostojanje administrativne autonomije ova naselja imaju jednaku osnovu s aglomeracijama trgovačkoga karaktera poznatim pod nazivom *fora et conciliabula* (Celuzza 1983: 160). Takva se naselja postupno, u mlađim razdobljima, preoblikuju u gradove, a znatan ih se broj s centuriranim zemljištem nalazi uz cestu (*Via Aemilia*) koja je povezivala Rimini (*Ariminum*) i Piacenzu (*Placentia*).[5]

MORFOLOGIJA CENTURIJACIJE

Pojam centurijacija podrazumijeva parcelaciju u obliku podjele zemljišta na pravilna ortogonalna polja. Osnovni pravci koji su činili rastersku mrežu zemljišne podjele nazivaju se limitima (*limes*, pl. *limites*). Dva osnovna pravca mreže, približno orijentirana u smjeru sjever – jug

2 U rimskom je svijetu prevladavalo proricanje božje volje iz ptičjega leta, čiji su korijeni vjerojatno u etruščanskom umijeću. (Pallottino 2008: 311)

3 Gromatičke pisce čini grupa rimskih autora koji su se bavili pitanjem agrara i katastra, a prenose teoriju i praksu rimske centurijacije. Velik dio njihovih tekstova je sakupljen u cjelinu pod naslovom *Corpus agrimensorum romanorum*, sačuvan u rukopisu iz V. ili VI. stoljeća, koji su osobito u novom vijeku u više navrata objavljivani (Panerai 1983: 112-114).

4 Pri citiranju djela iz *Corpus agrimensorum romanorum* navodi se numeracija stranica i redaka prema izdanju Carla Olofa Thulina iz 1913. godine.

5 Evolucija naselja s pojedinačnim dodjeljivanjem državne zemlje (*adsignatio viritim*) u gradove može se pratiti na primjerima rimskih trgovišta uz *Via Aemilia*, *Forum Corneli* (Imola), *Forum Livi* (Forli), *Forum Popili* (Forlimpopoli) (Celuzza 1983:160).

Slika 1. Limit kraj Batvači u zapadnom dijelu pulskog agera (fotografija D. Bulić, travanj 2012.)

(*cardo maximus*) i istok – zapad (*decumanus maximus*), presijecala su se u ishodištu (*umbilicus*) koordinatnoga sustava, a zatim su se povlačenjem usporednih karda i dekumana oblikovale kvadratne ili pravokutne čestice (*centuriae*). Sačuvani limiti u obliku gomila kamenja i zemlje od kojih neki i danas imaju funkciju međe, ili se na mjestu njihova pružanja danas nalazi put ili cesta, predstavljaju polazišnu osnovu za rekonstrukciju centurijacijske mreže i interpretaciju njezine morfologije (sl. 1).

Praksa rimske katastarske podjele zemljišta poznaje različite modularne veličine centurija s više od 20 tipova (Chouquer et al. 1982: 851; Chouquer, Favory 1993: 254-255; Camaiora 1983: 85-87). Krajem Republike i početkom Carstva ustaljuje se modularna veličina centurija od 20x20 akta (*actus*), što odgovara kvadratima dužine stranica od oko 710 m. Takvi su se kvadrati prostirali na površini od 200 rimskih jugera (*iugera*), odnosno 100 heredija (*heredium*), a iz latinskoga naziva broja sto (*centum*) proizlazi naziv centurija, koja je stostruko veća od heredija, tradicijskoga posjeda dodijeljenoga rimskim građanima prilikom osnutka Rima (Var. *Re. rust. 1, 10*).[6] Međutim, iako veličine centurija sa stranicama kvadrata od 20 akta odgovaraju dužini od 2400 rimskih stopa (*pes*), njihove dužine dokumentirane premjeravanjem sačuvanih limita variraju od 703 do oko 710 m (Chouquer et al. 1982: 851-852). Gèrard Chouquer je proučavajući morfologiju centuriranoga zemljišta uz *Via Aemilia* nastojao pojedine dužine centurija od

6 Prema tradiciji Romul je prilikom osnutka Rima svakom rimskom građaninu dodijelio dva jugera zemljišta u nasljedno vlasništvo. Iz ovoga proizlazi etimologija naziva za zemljišnu površinu od dva jugera, *heredium* od *lat. heres* = nasljednik (Var. *Re. rust.* 1, 10; Panerai 1983: 123-124).

20 akta povezati s vremenom njihova nastanka (Chouquer 1981: 859-864), međutim nedugo nakon toga dovodi u sumnju takvu kronologiju ističući dužinu centurija od 704 m koje se javljaju u Italiji u III. ili II. st. pr. Kr., a u Galiji u I. st. pos. Kr. (Chouquer et al. 1983: 41).

Držim da se razlog nejednakih dimenzija centurija jednake modularne veličine krije u razlikama dužine rimskih modularnih mjernih instrumenta (*modulus*). Mjerni instrument za dužinu od jedne stope u obliku šipke ili šestara, izrađeni od bronce, željeza ili kosti, poznati su u nekoliko sačuvanih primjera. Njihova dužina nije ni u jednom slučaju identična, već su zabilježena odstupanja do 4 mm (Panerai 1983: 122), što je razumljivo s obzirom na to da je riječ o rukotvorinama. Po tome bi odstupanje pri mjerenju 20 akta s najdužim i najkraćim sačuvanim modulusom iznosila 9,6 m, što je u skladu s razlikom poznatih dužina centurija od 20 akta čije se veličine kreću unutar ovog raspona.

Nakon prve interpretacije ostataka centurijacije pulskoga agera krajem 50-ih godina XIX. st., koju je objavio Pietro Kandler (Ramilli 1972-1973: 7-8, 22-24, 52-61), sredinom XX. st. ustanovljena je podjela zemljišta u porečkom ageru jednake orijentacije i modularne veličine centurija kao u pulskom (Suić 1996 [1955]: 357-362). Kontinuiranim prostiranjem limita u oba agera (Chevallier 1961 [1957]: 14-15) rimska centurijacija Istre iskazuje osobitosti koje se očituju u jedinstvenoj rasterskoj mreži na teritoriju dvaju susjednih upravno-pravnih područja kolonije, međusobno razgraničenih fizičkom granicom Limskoga zaljeva i Limske drage. Istovjetna mreža centurija na području dvije susjedne kolonije nije bio čest slučaj u rimskoj državi.[7] Prirodna fizička barijera koju čini Limska draga omogućila je jasno razgraničenje upravno-pravne nadležnosti dviju kolonija s jedinstvenim rasterom centurijacije. Stoga nije bilo nužno razgraničenje među kolonijskim agerima koji se međusobno dodiruju naznačiti otklonom u orijentaciji karda i dekumana, što je zabilježeno na nekim primjerima centuriranja zemljišta u Italiji i Galiji (Chouquer et al. 1982: 857).

Modularna veličina istarske centurijacije iznosi 20x20 akta (Bradford 1957: 161), prema čemu je dužina stranica centurija u istarskim agerima, ali i u ostalim kolonijskim agerima na istočnom Jadranu, interpretirana dužinom od 710,4 m (Suić 1996 [1955]: 353; Ramilli 1972-1973: 25-26). Takvi su općeniti zaključci rezultat umnoška 2400 stopa s dužinom rimske stope od 29,6 cm, ne uvažavajući sitna odstupanja rimskih instrumenata za mjerenje dužine, koji prema poznatim oblicima rimskih centurijacija, uvjetuju odstupanja od oko 7 m na dužini od 20 akta. Vjenceslav Krizmanich je premjeravanjem vidljivih limita na topografskim kartama izmjerio azimut karda od 18° te modularnu veličinu centurija u agerima Pole i Parentija od 706,39 m sa standardnom devijacijom od ± 49 cm (Krizmanich 1981: 183-186). Zemljište od 200 jugera definirano centurijom bilo je povlačenjem pravaca, usporednih s kardima i dekumanima, kroz polovicu stranice centurija (*limites intercisivi*) podijeljeno na četiri jednake čestice veličini 10x10 acta, odnosno 50

7 Na Apeninskom poluotoku slična je situacija zabilježena u Kampaniji, no ona je bila uvjetovana specifičnim okolnostima povijesnoga razvoja grada Kapue (*Capua*). U drugom punskom ratu Kapuu su kao kartašku saveznicu osvojili Rimljani, a njezin teritorij postaje rimsko zemljište (*ager publicus*), koje je zbog svoje plodnosti zarana zauzeto od strane rimskih građana. Rimska država je 173. i 165. pr. Kr. nastojala formalizirati granice državnoga zemljišta i pravno definirati vlasništvo nad kampanskom zemljom (*forma agri Campani*) (Panerai 1983: 222). Tada je vjerojatno i centurirano zemljište na području Kapue, no grad još uvijek nije dobio municipalni status kolonije. Tek je Cezar 59. pr. Kr. Kapui dao status kolonije, a istovremeno i Kataliji (*Catalia*) u neposrednoj blizini. Godine 54. pr. Kr. južno od Kapue utemeljen je municipij Atela (*Atella*) te su ova tri grada dijelila isti, u vrijeme dedukcije već postojeći, centurijacijski raster, tzv. *Ager Campanus* (Panerai 1983: 222-226). Drugi primjer istovjetne centurijacijske mreže na području dvije pravne autonomne jedinice zabilježen je u Toskani na agerima kolonija Kose (*Cosa*), osnovane 273. pr. Kr. i nešto više od stoljeća mlađe Hebe (*Heba*) (Attolini 1983: 218-221). U italskoj Desetoj regiji, izuzev istarskih kolonija, nisu poznati slučajevi istovjetne mreže centurijacije koju su dijelile dvije susjedne kolonije.

Slika 2. Ucrtani tragovi centurijacije na Hrvatskoj osnovnoj karti Državne geodetske uprave RH, južni dio pulskog agera.

jugera. Ortogonalna mreža rimske centurijacije danas prepoznatljiva u ostatcima fosiliziranoga krajolika najbolje je sačuvana na jugozapadnom dijelu poluotoka, u široj okolici Vodnjana (sl. 2)[8].

ISTRAŽIVANJA RIMSKE CENTURIJACIJE ISTRE

Proučavanje ostataka rimske centurijacije kao dijela krajobraza oblikovanoga ljudskom rukom u antičko doba, promatrane u kontekstu političkih, ekonomskih, kulturoloških i drugih sastavnica koje čine cjelinu povijesti, razmjerno je novijega postanka (Tozzi 1983: 33-37; Attolini 1983: 166-176). Jedan od klasika historiografije rimske antike, Barthold Georg Niebuhr prvi je počet-

8 Zahvaljujem Državnoj geodetskoj upravi Republike Hrvatske na ustupljenim listovima Hrvatske osnovne karte i odobrenju za njihovo objavljivanje u ovom prilogu.

kom XIX. st., oslanjajući se na antičke gromatičke tekstove, istaknuo mogućnost postojanja vidljivih tragova rimske podjele zemljišta (Niebuhr 1812: 532-562). Danski mornarički časnik i konzul u Tunisu Christian Tuxen Falbe prilikom analize topografskih ostataka antičke Kartage početkom 30-ih godina XIX. st. zabilježio je vidljive tragove rimske centurijacije (Falbe 1833: 54-55).

Prvi koraci u povijesti istraživanja ovoga segmenta antike na europskom kontinentu sežu u sredinu XIX. st. i vežu se za centurijaciju rimskih kolonija Pule i Padove. Razvoj kartografije uvjetovao je i razvoj istraživanja rimske centurijacije. U to je vrijeme austrijski geografski vojni institut izradio topografske karte 1 : 86400 što je bila dobra podloga za prepoznavanje sačuvanih limita (Attolini 1983: 170). Tršćanski polihistor Pietro Kandler 1858. prvi je prepoznao i grafički rekonstruirao mrežu centurijacije pulskoga agera (Ramilli 1972-1973: 7-8, 22-24, 52-61). Prema Kandleru centurirano područje pulskoga agera obuhvaćalo je njegov južni dio, od antičkoga grada sjeverozapadno do Mandriola (*Monte delle are, Montariol*) kraj Barbarige te prema istoku do Nezakcija, dok je ishodište (*umbilicus*) ortogonalne kvadratne mreže smjestio u današnjem naselju Galižana, 7 km sjeverno od Pule (Ramilli 1972-1973: 22-23, 52).

Nakon Kandlera, gotovo do sredine XX. st. nije bilo većih priloga proučavanju istarske centurijacije. Krajem XIX. st. u svojim raspravama o rimskim gromatičkim instrumentima i praksi rimske podjele zemljišta, centurijaciju južne Istre sporadično spominju Ernesto Nestore Legnazzi i Adolf Schulten (Bradford 1957: 175-176). Dok Legnazzi i Schulten nisu napravili značajan iskorak u poznavanju centurijacije južne Istre, Bernardo Schiavuzzi je u svom radu iz 1908. (Schiavuzzi 1908: 91-171), uz veliki prilog poznavanju arheološke topografije pulskoga agera, pomaknuo Kandlerovu sjevernu granicu centuriranoga zemljišta oko 7 km prema sjeveru. Schiavuzzijeva sjeverna granica centurijacije protezala se od Veštra na sjeverozapadu, preko Bala i Filipane do Krnice na sjeveroistoku.[9]

Avionske fotografije snimljene tijekom Drugoga svjetskog rata omogućile su poslijeratnim istraživačima novo polazište za proučavanje ostataka centurijacije. Pionirski rad na polju pejzažne arheologije predstavlja djelovanje Johna Bradforda (Bradford 1957).[10] Na Bradfordovim se fotografijama vidi podjela centurija u pulskom ageru na četiri jednaka dijela te kamene gomile poslagane u pravilnim redovima usporedno s limitima, nastale prilikom pripreme zemljišta za kultivaciju odstranjivanjem kamenja s površine (Bradford 1957: 157-158, 175-178). Tekst Mate Suića iz 1955. (Suić 1996 [1955]: 349-385) temeljio se na analizi zračnih snimaka Geografskoga instituta JNA, a u njemu su prvi put interpretirani ostatci limitacije porečkoga agera, s centurijom identične orijentacije i modularne veličine kao i na području agera Pole (Suić 1996 [1955]: 357-362). Različito od Kandlera, smatra da se *umbilicus* pulske centurijacije treba tražiti na području antičkoga grada. U Bradfordovoj knjizi tiskanoj 1957., između ostaloga, prikazani se ostatci centurijacije na istočnom Jadranu, a iste je godine tiskan prilog Raymonda Chevalliera o rimskoj centurijaciji u Istri i Dalmaciji (Chevallier 1961 [1957]: 11-24). Chavallierov pomak u odnosu na Suićev rad jest u tome što je analizom aviofotografija prepoznao ostatke centurijacije i na krajnjem sjeverozapadnom dijelu pulskoga agera, od Veštra do Limskoga kanala, utvrdivši tragove centurijacije na južnoj granici porečkoga agera, sjeverno od Limskoga kanala (Chevallier 1961 [1957]: 14-15). Nove su činjenice postavljale nova historiografska pitanja na koja je trebalo ponuditi odgovore.

9 Nakon teksta (Schiavuzzi 1908: 91-171) na dvama nenumeriranim listama tiskana je Schiavuzzijeva arheološka karta iz 1907. s ucrtanim granicama rimske centurijacije.

10 John Bradford je u službi RAF-a (Royal Air Force) između 1943. i 1945. interpretirao zračne fotografije obala Sredozemlja što je nakon rata iskoristio za studije na polju pejzažne arheologije (Bradford 1957).

Krizmanicheve analize tragova centurijacije na topografskim karatama 1 : 25000 i djelomično državne osnovne karte 1 : 5000 uz doprinos tehničkim karakteristikama ortogonalne mreže, potvrdile su da centurijacija istarskih kolonija čini jedinstvenu organsku cjelinu. *Umbilicus* locira blizu jugoistočnoga bedema Parencija te iznosi pretpostavku da je centurijacija nastala prilikom dedukcije porečke kolonije nakon čega je protegnuta na pulski teritorij, kada je Pula uzdignuta na rang kolonije (Krizmanich 1981: 190). Glede ishodišta rastera centurijacije Istre Enver Imamović predložio je *umbilicus* izvan kolonijskih agera, u točki koja se nalazi nešto južnije od Pazina gdje bi se sjekli pravci karda koji prolazi kroz Pulu i dekumana koji polazi od Poreča, a u jedinstvenom organskom kontinuitetu centurijacije susjednih kolonija prepoznaje njihovu istovremenu dedukciju (Imamović 1986: 71-73). Poslije toga, do početka XXI. st., istraživači se pitanja istarske centurijacije sporadično dotiču (Matijašić 1988: 5-15). Prihvaćajući Suićevo mišljenje o glavnom dekumanu limitacije pulskoga agera koji je i danas vidljiv u obliku cestovne komunikacije Pula – Šišan, te Kandlerovu interpretaciju glavnoga karda na pravcu od Pule prema Galižani, predložena je ubikacija umbilika pulskoga agera na obali gdje se sijeku ova dva pravca, između amfiteatra i gradskih zidina, nedaleko od izvora vode Karolina (Matijašić 1998: 45-46).

Početkom XXI. st. iznesene su teze o centurijaciji Istre, kojima se nastojalo locirati *umbilicus* pulskoga agera i odbaciti prethodno utemeljenu tezu o istovjetnosti centurijacije pulskoga i porečkoga agera (Obad-Vučina 2003: 219-229). *Umbilicus* pulskoga agera pokušao se odrediti u blizini sjeverozapadnoga bedema Pole, na mjestu gdje se nalazi izvor vode Karolina, koji je uz Pulski zaljev bio jedan od temeljnih čimbenika razvoja histarske gradine, a zatim i antičkoga grada. Ova teza polazi od činjenice da se pravac današnje Kandlerove ulice u Puli, koju autorica neopravdano i netočno naziva gradskim dekumanom,[11] prolazi kroz izvor na Karolini i tvrdnje da se glavni dekuman agera, prije prepoznat u pravcu ceste Pula – Šišan i današnjoj Ulici rimske centurijacije u Puli, presijeca s pravcem tzv. gradskoga dekumana na izvoru Karolina. Na taj se način interpretira *umbilicus* agerskoga rastera, ali i urbane planimetrije grada na mjestu rimskoga nimfeja (Obad-Vučina 2003: 221, 224)[12].

Pri osvrtu na problem jedinstvene limitacije istarskih kolonija Obad-Vučina negira egzaktna Krizmanicheva mjerenja i zaključuje da se dekumani obaju agera pružaju u neprekinutim nizovima, dok kardi iskazuju pomak, te iznosi tvrdnju, koja nije zasnovana na jasnoj argumentaciji, da centurijacija agera istarskih kolonija nije jedinstvena. Na pogreške u ovakvoj interpretaciji mreže pulskoga i porečkoga agera upozorio je i Antonio Marchiori, koji smatra da je interpretacija Obad-Vučine pogrešna zbog krive modularne veličine centurija od 710 m od koje istraživačica polazi (Marchiori 2009: 77; 2010: 41), iako je sudeći po njezinu izlaganju razvidno da prilikom donošenja ovoga zaključka nisu rađena kartografska mjerenja.

Analizirajući morfologiju centurijacije pulskoga agera Alka Starac je 2001. protumačila pravokutnu podjelu zemljišta na području Valturskoga polja, između Pole i Nezakcija, kao ostatke starije podjele skamnacijom (*per scamna*)[13] veličine 20x12 acta (707x423 m). Ovu

11 Planimetrija rimske Pole oblikovana je na tradicijama histarske gradine, a mreža ulica prilagodila se morfologiji tla. Grad sadrži radijalno koncentrični sustav ulica koje ne odgovaraju ortogonalnoj pravilnosti rimske kastrametacije i urbanističkih normi. Iako se ortogonalnoj shemi djelomično približava planimetrija donjeg dijela grada, između podnožja gradskoga brežuljka i morske obale, u slučaju Pole ne može biti govora o dekumanu i kardu u shvaćanjima svojstvenim rimskom urbanizmu.

12 Autorica u radu navodi kako je ovu tezu prethodno iznijela u kolumni dnevne lokalne tiskovine (Glas Istre od 11., 12. i 13. svibnja 1995.), čime je sama teza nešto starije datacije.

13 Podjela agera u obliku izduženih pravokutnih čestica, čije se duže stranice prostiru u pravcu agerskoga dekumana, naziva se skamnacija (*per scamna*), a jednako oblikovane čestice usmjerene prema dužini, odnosno u pravcu agerskoga karda, strigacija (*per strigas*). Prema Frontinu riječ je o starijem obliku podjele državnoga zemljišta od kvadratnih centurija kakve su uobičajne od kasne Republike (Iul. Front. *Agr. qual.* 1. 6-16).

zemljišnu podjelu vremenski je odredila prije dedukcije kolonije Pole, u razdoblju prvoga vala romanizacije, neposredno nakon pada Nezakcija (Starac 2001: 176-177). Međutim, Marchiori je upozorio da se na topografskim kartama iz XIX. st. ne nalaze tragovi ove podjele te da ona nije ostatak rimske centurijacije, već je riječ o promjeni krajobraza prilikom melioracijskih radova iz prvih desetljeća XX. st. (Marchiori 2009a: 494-495; 2009: 77).

Početak XXI. st. obilježen je novom prekretnicom u studiju pejzažne arheologije, a time i rimske centurijacije. Novi sofisticiraniji alati postali su nezaobilazno sredstvo pri analizi vidljivih tragova ljudskoga mijenjanja okoliša kroz vrijeme. Dostupnost satelitskih snimaka razmjerno zadovoljavajuće rezolucije (*Google Earth*, *Google Maps*), kao i digitalne topografske kartografije, omogućila je opsežnije sagledavanje tragova centurijacije i njezine historizacije. U tom je kontekstu potrebno istaknuti razmjerno nove rezultate istraživanja Antonia Marchiorija, koji je analizom satelitskih snimaka i njihovom računalnom obradom prepoznao tragove kontinuirane centurijacije na cijelom području pulskoga i porečkoga agera izuzev krajnjega juga poluotoka, rta Kamenjak (Marchiori 2009: 75-78; 2010: 48-52). Marchiori se u svojim raspravama ne upušta u pokušaj lociranja umbilika istarske centurijacije poput prethodnih istraživača, već ističe kako u slučaju ovako projektirane centurijacije *umbilicus* nije nužno morao biti u blizini jednoga od urbanih središta, iako ističe mogućnost da je *Colonia Pola,* zbog ranije dedukcije, bila ishodište čitave ortogonalne mreže (Marchiori 2009: 80). Iako prihvaća uvriježena mišljenja o ranijoj dedukciji Pole i kasnijoj dedukciji Parentija, iznosi mišljenje da centurijacija na području obje istarske kolonije potječe iz Cezarova vremena, kada je izvršena dedukcija Pole (Marchiori 2009: 80).

OSVRT NA DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA

Svi istraživači, svaki u kontekstu vremena u kojem je djelovao, dali su svoj doprinos sagledavanju rimske centurijacije Istre. Od njezina identificiranja sredinom XIX. st., preko istraživanja iz 50-ih i 80-ih godina prošloga stoljeća do suvremenijih s početka XXI. st., postupno su se širili spoznajni horizonti ovoga segmenta antičke povijesti Istre, pri čemu je svako istraživanje bilo poticaj narednim.

Morfologija istarske centurijacije uglavnom je definirana s Krizmanichevim istraživanjima, čime je dao izniman doprinos poznavanju njezinih tehničkih karakteristika. Pri pokušaju rješavanja problema istovjetnosti centurijacije susjednih kolonija, a u okviru rekonstrukcije povijesnoga razvoja kolonija rimskih građana u Istri, pretpostavlja jedinstveni *umbilicus* za obje kolonije nedaleko od jugoistočnoga bedema Parentija. Izlažući intuitivne pretpostavke o prethodnoj dedukciji Parentija, a nakon toga Pole, dolazi u opreku s konvencionalnim historiografskim stajalištima o dedukciji istarskih kolonija. Malo je vjerojatna i hipoteza E. Imamovića o umbiliku u zamišljenoj točki u središnjoj Istri, izvan teritorija kolonijskih agera, u kojoj se presijecaju kardo koji polazi od Pole i dekuman koji polazi od Parentija. Ovakvo rješenje bilo bi iznimka u rimskoj agrimensuri, a potpuno je strano prijedlozima za smještaj umbilika koje prenose rimski gromatički pisci.

Teza o umbiliku pulskoga agera na izvoru vode Karolina koju donosi M. Obad-Vučina nailazi na ozbiljne poteškoće kada se podvrgne i površnoj kritičkoj prosudbi. Jedinstveni *umbilicus* za gradski i agerski raster bio je poželjan u teoriji rimske agrimensure iako se u praksi rijetko ostvarivao (Hygin. Grom. *Const. lim.* 144, 9-22; 145, 1-9), osobito prilikom dedukcije gradova s ranijom, predrimskom tradicijom. Slučajevi jedinstvenoga gradskoga i izvangradskoga ishodišta rastera primjenjivani su kod kolonija koje su utemeljene *ex nihilo*, a poznati su iz rijetkih primjera u rimskoj Africi (Regoli 1983: 102). Jedinstveni *umbilicus* agerskoga i urbanoga rastera lociran

izvan gradskih bedema, kakav rekonstruira Obad-Vučina za Polu, s međusobnim otklonom u orijentaciji gradskoga i agerskoga rastera od 45° bio bi jedinstven slučaj u teoriji i praksi rimske agrimensure. Tvrdnja da pravac glavnoga dekumana pulskoga agera prolazi kroz izvor Karolina ne počiva na jasnoj argumentaciji i preciznim mjerenjima, nego na subjektivnom dojmu ili želji istraživačice. Zaključak nije izveden iz rekonstrukcije mreže centurijacije temeljem sačuvanih tragova limita, već predstavlja rezultat slobodne interpretacije pravca njihova prostiranja. Čak i na objavljenom grafičkom prilogu s rekonstrukcijom limita u neposrednoj blizini grada, koji bi trebao potvrditi iznesenu tezu (Obad-Vučina 2003: 225), vidljivo je da se rekonstruiran smjer pravca agerskoga dekumana ne poklapa sa smjerom današnje Ulice rimske centurijacije, čiji pravac prostiranja zajedno s današnjom Šišanskom cestom slijedi pravac jednoga dekumana agerske limitacije, već je njegova orijentacija prilagođena mjestu izvora vode. Također nailazimo na nepremostive poteškoće pri pokušaju prepoznavanja glavnoga karda agera u nekom od sačuvanih pravaca ortogonalne mreže. Kardo koji bi prolazio kroz predloženi *umbilicus* ne poklapa se s pravcem niti jednoga od sačuvanih limita, odnosno izuzev orijentacije teško ga je uklopiti u centurijacijsku mrežu koju smo rekonstruirali i o kojoj će biti više riječi u nastavku. Glavni kardo koji je prepoznao Kandler u pravcu ceste Pula – Galižana najbliži je izvoru Karolina, no pravac njegova pružanja nalazi se oko 180 m zapadno od izvora.

Međutim, neosporna je činjenica koju iznosi Obad-Vučina da pravac današnje Kandlerove ulice u podnožju nekadašnje histarske gradine, trasirane sasvim sigurno u rimsko doba prilikom oblikovanja donjega dijela antičkoga grada (*pars inferior urbis Polae*), prolazi kroz izvor Karolina i sredinom borilišta amfiteatra, kao i da se okomito na ovaj pravac prostirao gradski forum te su ovi pravci u otklonu od 45° naspram centurijacije. Razlog tome nije u jedinstvenom ishodištu gradskoga i agerskoga rastera, već u prilagodbi gradskoga rastera centurijaciji i konfiguraciji terena. Kod rimske dedukcije naselja s protourbanim elementima, kakva je bila i Pula, centurijacija agera prethodila je organizaciji gradskoga prostora jer je pomerij grada bio određen razvojem naselja u protourbanoj fazi. Da je centurijacija agera u takvim slučajevima bila primarna, pokazuje najstarija organizacija Salone (*urbs vetus*), čiji se istočni bedem poklapa s pravcem agerskoga karda te je vjerojatnije da se pravac bedema poveo za pravcem limita nego da se limit pružio po liniji bedema (Suić 2003 [1976]: 165-166). U slučaju Pule ne treba odbaciti mogućnost da je centurijacija prethodila oblikovanju planimetrije donjega dijela grada, između padine brežuljka histarske gradine i morske obale. Ovakvo promišljanje postaje opravdanije ako je dedukcija, odnosno centurijacija, kolonije izvršena u Cezarovo doba, nasuprot činjenici potvrđenoj materijalnom ostavštinom, da je urbanistička fizionomija antičke Pule oblikovana u Augustovom razdoblju.

Pokušavajući argumentirati tezu o otklonu karda i pravilnom kontinuitetu dekumana pulske i porečke centurijacije Obad-Vučina u kontinuiranim nizovima dekumana prepoznaje »... istovjetni agrarni karakter obiju kolonija...«, dok razlog pomaka u pravcima karda na teritoriju dva agera vidi u vremenskoj distanci dedukcije kolonija, ali i u »različitosti temeljnih interesa dviju susjednih kolonija... s različitim osnovama egzistencije« (Obad-Vučina 2003: 224), čime pokazuje vrlo slabo poznavanje materije o kojoj raspravlja. Analize materijalnih ostataka koji predstavljaju izvor za rekonstrukciju ekonomske povijesti Istre u antici (Matijašić 1998) nedvosmisleno govore u prilog jednakih gospodarskih osnova na teritorijima pulske i porečke kolonije.

Istraživanja A. Marchiorija dala su zanimljive rezultate o centurijaciji gotovo cijele površine kolonijskih agera. Podjela čitavoga agerskoga teritorija na čestice u suprotnosti je s konvencionalnim interpretacijama limitacija kolonijskih agera. Uobičajeno se ager kolonije sastojao od parceliranoga dijela dodijeljenoga rimskim kolonistima (*ager divisus*) i neparceliranoga zemljišta,

obično šuma i pašnjaka (*ager indivisus, ager insolutus*) u zajedničkom vlasništvu kolonijalne zajednice. Ujedno na tom zemljištu predrimsko domicilno stanovništvo nastavlja život organiziran u izvangradskim naseljima predrimske baštine (*vicus, pagus*). Centurijacija je u prvom redu posljedica uvođenja rimskoga gospodarstva, odnosno poljoprivredne proizvodnje koja je manifestirana i specifičnim oblikom naseljavanja izvangradskoga područja, rustičnim vilama kao osnovnim jedinicama gospodarske proizvodnje. U tom se smislu u površini centuriranoga agera, s čim je u proporcionalnoj vezi i broj rimskih ruralnih nalazišta, ogledaju ekonomski dosezi, ali i stupanj romanizacije određenog područja.

Jedinstvena kontinuirana mreža centurijacije dvije susjedne kolonije upućuje na mišljenje da su zapadni dijelovi agera centurirani istovremeno. S druge strane, čini mi se vrlo vjerojatnim da centurijacija sjeveroistočnog dijela pulskog i istočnog dijela porečkog agera pripada nešto mlađem vremenskom stratumu oblikovanom produžetkom postojeće mreže, usporedno s ekonomskim razvojem i romanizacijom poluotoka. Današnje stanje istraženosti ne dozvoljava nam pouzdanu interpretaciju eventualne prvotne, a zatim sekundarne centurijacije te su ovakvi zaključci još uvijek na hipotetskoj razini. Na istočnoj obali Jadrana poznata je sekundarna centurijacija na južnom dijelu agera Salone, kod koje je *terminus post quem* u sredini I. st. pos. Kr., čitavo stoljeće nakon dedukcije kolonije (Suić 1996 [1955]: 368-369). Približno u tom razdoblju moglo bi se promišljati o povećanju centuriranoga područja u istarskim kolonijama, kada je Istra gotovo u potpunosti romanizirana s razvijenim ekonomijama velikih razmjera.

Iako se uvjetno može promišljati o naknadnoj centurijaciji istarskih agera, odnosno proširenju postojeće ortogonalne mreže, o starijoj centurijaciji skamnacijom, kako je već istaknuto, ne može biti govora. Pravokutne zemljišne čestice na Valturskoim polju, u kojima se nastoji prepoznati centurijacija iz razdoblja neposredno nakon vojnoga poraza Histra 177. pr. Kr., nemaju pravilan modularni ritam. Dimenzije polja nisu ujednačene, variraju od 674x415 do 797x407 m te niti jedno polje ne odgovara navedenoj veličini od 707x423 m. Pulski se ager ne može uvrstiti u skupinu onih gdje je utvrđeno postojanje više različitih rasterskih mreža centurijacije koje se prostorno međusobno preklapaju.[14]

GENEZA CENTURIJACIJE, *UMBILICUS/UMBILICI*

Istovjetnost centurijacijske mreže u pulskom i porečkom ageru upućuje na zaključak da je centurijacija oba agera izvršena istovremeno, međutim takvo je promišljanje u određenoj mjeri u opreci s dosadašnjim historiografskim istraživanjima kojima se nastojalo vrijeme dedukcije istarskih kolonija smjestiti u okvire apsolutne kronologije. Njihovo se utemeljenje promatralo s vremenskim odmakom, koji varira od istraživača do istraživača, a s najvećom distancom među interpretacijama od nešto više od pola stoljeća (Forlati-Tamaro 1936: 243; Degrassi 1954: 61-62, 71-72; Suić 1996 [1955]: 351-352, 412, 414; Fraschetti 1983: 97-99).

Prihvatimo li tezu o ranijoj dedukciji kolonije Pole te nakon toga Parentija, interpretacija nastanka centurijacije Istre kretala bi se od starije centurijacije pulskoga agera, nakon čega bi istovjetna mreža centurijacije bila proširena na porečki ager. S obzirom na homogenost istarske centurijacije, njezinu istovjetnost na teritoriju dvije susjedne kolonije i gotovo organsku povezanost, ovakva je interpretacija po našem mišljenju malo vjerojatna. Raznovremene dedukcije podrazumijevaju raznovremenu centurijaciju. Orijentacija limita u praksi se određivala u odnosu

14 U susjednoj Cisalpinskoj Galiji poznati su primjeri centuriranih agera (*Cremona, Bergomum, Brixia*) s više rasterskih mreža koje se kronološki i morfološki razlikuju, a međusobno se preklapaju u prostornom smislu (Camaiora 1983: 94-98).

na konfiguraciju terena, pravac značajnije prometnice u blizini kolonije ili kao srednja vrijednost među sjenama grome postavljene u *umbilicus* pri izlasku i zalasku Sunca (Hygin. Grom. *Const. Lim.* 135, 1-6; 144, 1-8). Određivanjem orijentacije karda, odnosno sjevera, prema suncu na način koji opisuje Higin Gromatik dobivani su jednaki rezultati samo u istom danu u godini.

Iako postoji teoretska mogućnost da se pulski ager isprva prostirao od krajnjega juga poluotoka, njegovom zapadnom obalom do rijeke Mirne, a da je nakon utemeljenja kolonije Parentij taj teritorij podijeljen između dvije kolonije, treba odbaciti mogućnost da bi tako prostran ager bio centuriran čitavom površinom jer su kohezijske sile koje centurirano zemljište i koloniju čine koherentnim na velikim udaljenostima sasvim slabe.[15]

Kako raznovremena dedukcija podrazumijeva raznovremenu centurijaciju, odnosno često i njezinu različitu orijentaciju, sklon sam vjerovati da je centurijacija, a time i dedukcija istarskih kolonija istovremena. Najveća historiografska zapreka kod tumačenja istovremene dedukcije istarskih kolonija je Plinijeva rečenica »*Oppida Histriae civium Romanorum Aegida, Parentium, colonia Pola quae nunc Pietas Iulia, quondam a Colchis condita; abest a Tergeste čv*« (Plin. *N. H.* 3, 129). Plinije prilikom popisivanja rimskih gradova u Histriji samo Polu označava kao koloniju, dok pravni status Egide i Parentija nije preciznije određen, već se spominju pod izrazom *oppidum civium Romanorum*, odnosno kao zajednice rimskih građana. Komentatori rimske kolonizacije Histrije ovu su Plinijevu rečenicu često uzimali kao polazište interpretacije starije datacije utemeljenja kolonije u Poli u odnosu na Parentij. Međutim, Slobodan Čače je u svojim raspravama o Plinijevu tekstu skrenuo pažnju na činjenicu da izraz *oppidum* ne određuje pravni status grada, već može označavati gradove različita pravna statusa od kolonije do stipendijarnog grada (Čače 1993: 12-13), dok izričaj *oppidum civium Romanorum* označava grad, bez obzira na njegov pravni status, u kojem je naseljena znatna skupina rimskih građana (Čače 2001: 98).[16]

Ovaj Plinijev navod, uz kolegij kvatuorvira (*quatuorvir*) zabilježen u Parentiju, bio je osnova za interpretaciju prema kojoj je Parentij u Augustovo doba imao status municipija rimskih građana, dok istovremeno Pola uživa municipalitet kolonije rimskih građana (Degrassi 1954: 68-72). Smještanje municipija rimskih građana u Parentiju u Augustovo doba A. Degrassi je temeljio na dataciji natpisa sa spomenom kvatuorvira.[17] Do nedavno je, dobrim djelom zahvaljujući znanstvenom autoritetu A. Degrassija, bilo uvriježeno mišljenje da su kvatuorviri vrhovni gradski magistrati karakteristični za municipije dok se u pojedinim kolonijama ovaj kolegij javlja kao nasljeđe iz predhodnog municipalnog statusa (Degrassi 1954: 70; Degrassi 1962 [1950]: 168-169). Prema ovakvoj interpretaciji dedukcija Pole prethodila bi dedukciji Parentija. Novija

15 Raznovrsnost veličine kolonijskih teritorija na sjevernom Jadranu i u njegovu zaleđu ogleda se u prostranom ageru Akvileje, koji se na sjeveroistoku prostirao skoro do Emone i razmjerno malom ageru kolonije Tergeste, čiji je ager prije utemeljenja kolonije bio sastavni dio agera Akvileje (Šašel Kos 2002: 373-382).

16 Iz Plinijeva opisa Hispanije nedvojbeno je da izraz *oppidum* ima opće značenje gradskog središta te da njime nije određen pravni status grada: »*Oppida omnia numero clxxv, in iis coloniae ix, municipia c. R. X, Latio antiquitus donata xxvii, libertate VI, foedere iii, stipendiaria cxx.*« (Plin. *N. H.* 3, 7). Prijevod prema S. Čače: Broj opida je 175, a u njima je 9 kolonija, 10 municipija rimskih građana, od ranije obdarenih latinskim pravom 27, slobodnih 6, s *foedus*-om 3, stipendijarnih 120 (Čače 1993: 12).

17 *C. Vaxoni[o] / Suri f. Macr[o] C. Vaxonio C. [f.] / Mercatori / IIIIviro aedil(icia) po[t(estate)]* (*Inscr. It. 10, 2, 1*). Natpis nije sačuvan, a njegov prijepis, nepoznata autora i bez oznake porijekla A. Degrassi je pronašao u arhivu obitelji Polesini 30-ih godina XX. stoljeća. Epigrafska zbirka porečke plemenitaške obitelji Polesini sadržavala je natpise koji su potjecali iz različitih dijelova Istre te iz Akvilejskog agera zbog čega je A. Degrassi pri prvoj objavi natpisa bio oprezan u određivanju njegove provenijencije (*Inscr. It. 10, 2, p. 22*). Međutim, dvadesetak godina kasnije A. Degrassi, bez čvrste argumentacije, zastupa mišljenje da natpis potječe iz Parentija. *Poichè nell'archivo Polesini sono riportate, oltre ad epigrafi di Parenzo, inscrizioni di altre parti dell'Istria e anche dell'agro di Aquileia, stimai prudente relegare l'iscrizione tra le incertae, pur facendone espresso ricordo nella prefazione del fascicolo. Ma ora mi pare che nulla vieti di considerare parentina anche questa inscrizione* (Degrassi 1954: 69-70).

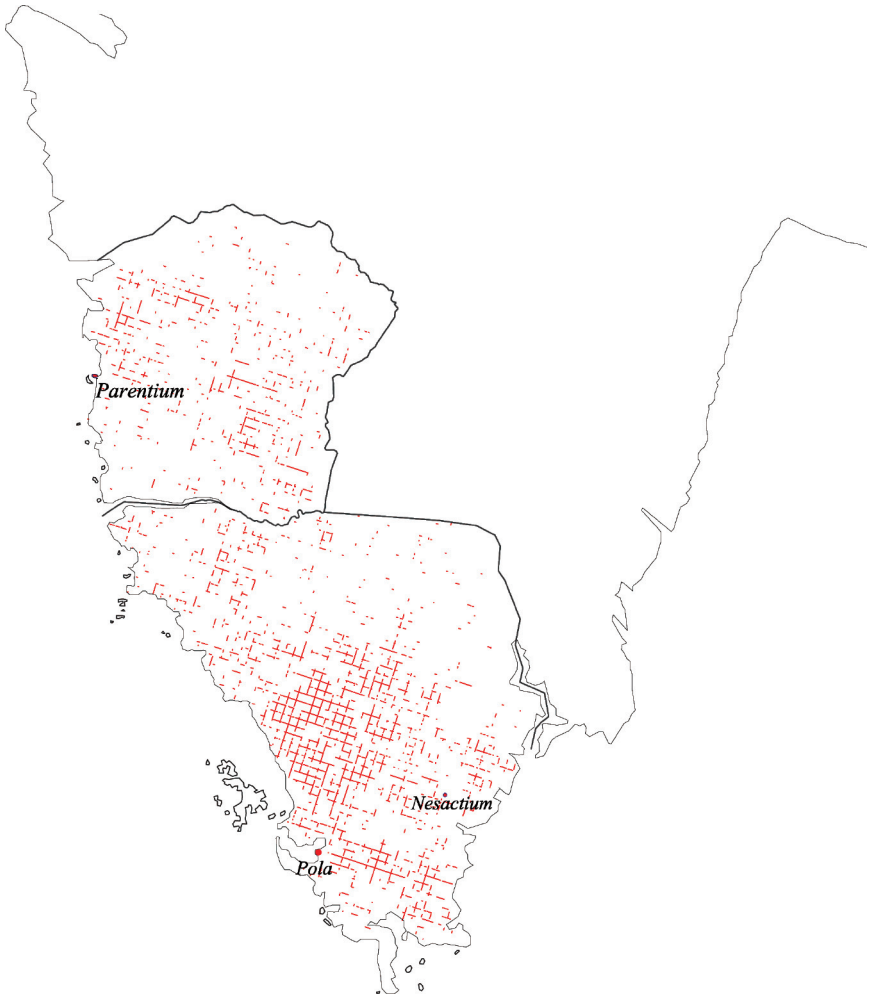

Slika 3. Vidljivi ostaci rimske centurijacije Istre (izradio D. Bulić).

istraživanja epigrafske ostavštine koja prenosi podatke o municipalnoj upravi rimskih gradova pokazala su da su vrhovni gradski magistrati krajem Republike i početkom Carstva mogli nositi naziv kvatuorvira ili duovira (*duovir*), jednako u municipijima i kolonijama, bez obzira je li se kolonijski status grada razvio iz municipija ili je kolonija utemeljena *ex novo* (Laffi 2007: 129-148), čime Degrassijeva kronologija dedukcije istarskih kolonija ostaje bez oslonca.

Razvidno je da su u pogledu, kako apsolutne tako i relativne, kronologije dedukcije Pole i Parentija moguće višestruke interpretacije te ova problematika još uvijek predstavlja neriješeno historiografsko pitanje. Interpretacija postanka centurijacije Istre, odnosno pokušaj rješavanja otvorenih historiografskih pitanja, u nedostatku pisanih izvora, moguća je temeljem materijalne ostavštine, osobito one koja se danas prepoznaje u fosiliziranom krajoliku. U cilju dobivanja egzaktnih podataka nužnih za interpretaciju centurijacije Istre napravljena je njezina rekonstrukcija na geokodiranoj Hrvatskoj osnovnoj karti Državne geodetske uprave Republike Hrvatske mjerila 1 : 5000. Računalni program *AutoCAD* korišten je kao preglednik geokodirane Hrvatske

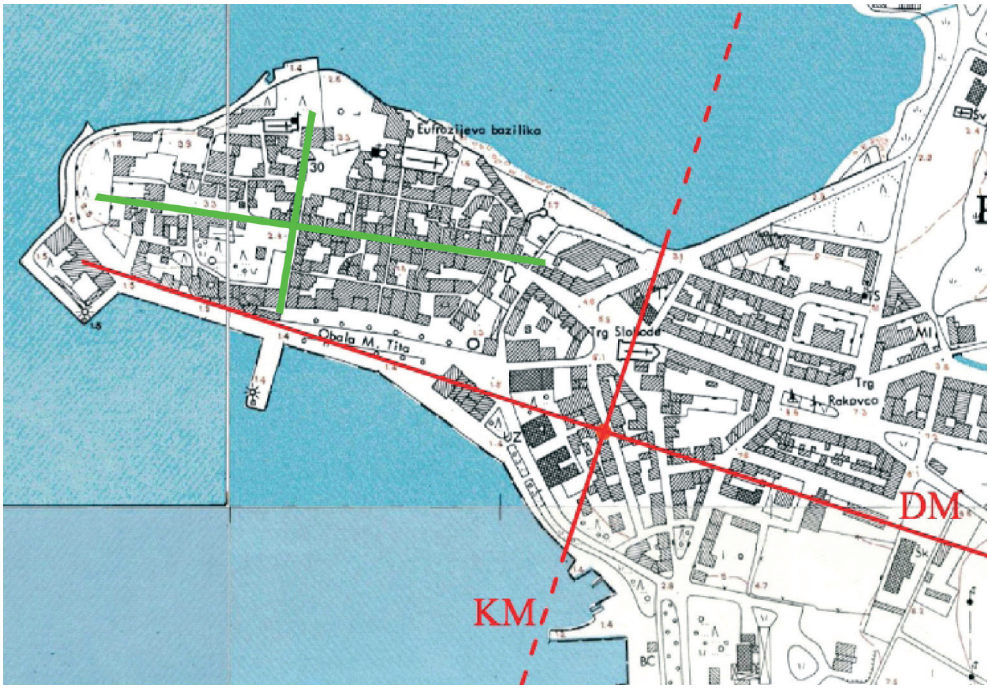

Slika 4. Međuodnos centurijacije i rimske planimetrije Parentija (izradio D. Bulić). Podloga: Hrvatska osnovna karta Državne geodetske uprave RH.

osnovne karte i alat pomoću kojega je iscrtana rekonstrukcija centurijacijske mreže (sl. 3). Rekonstrukcija ortogonalne mreže temelji se na Krizmanichevim mjerenjima veličine stranica centurija od 706,4 m i azimutu kada od 18° (Krizmanich 1981: 183-186). Prilikom postavljanja rekonstruirane mreže na kartografsku podlogu kao pomoćni orijentir poslužili su ucrtani pravci rimskih limita na karti, sačuvani na širem području grada Vodnjana. Na ovaj način postavljena mreža na kartografsku podlogu preklapa se i s pravcima pružanja limita u porečkom ageru, što je najbolje vidljivo u dijelu današnje ceste Poreč – Tar, na mjestu gdje ona slijedi pravac karda porečkoga agera.

Rekonstruirana mreža jednim je dijelom potvrdila rezultate prijašnjih istraživanja[18] ali i ukazala na nužnost revidiranja nekih ranijih mišljenja. Prvo, raster gradskoga agera Parentija nije istovjetan agerskoj limitaciji, već su gradski kardi i decumani u otklonu prema agerskoj limitaciji za 9°, odnosno azimut gradskih karda iznosi 9° (sl. 4). Drugo, proizlazi iz prvoga, gradski *decumanus maximus* ne pruža se u pravcu agerskoga dekumana, a orijentacija pravca agerskoga dekumana najbližega gradu istovjetna je smjeru južne obale porečkoga poluotoka i pruža se desetak metara sjevernije od suvremene obale. Agerski kardo najbliži bedemima Parentija približno tangira male poluotoke koji oblikuju brojne uvale na razvedenoj morskoj obali u dužini od oko 3,5 km jugozapadno od Parentija (sl. 5). Ovo potvrđuje razmjerno nedavno istaknutu činjenicu da je orijentacija istarske centurijacije uvjetovana morskom obalom (Starac 2001: 176; Marchiori 2010: 43). Orijentacije gradskih i izvangradskih rastera uvjetovane su raznim

18 Neosporne su, u više navrata istaknute, tvrdnje o istovjetnosti centurijacijske mreže u pulskom i porečkom ageru, kao i modularna veličina centurija od 706,4 m te azimut karda od 18°.

Slika 5. Rekonstrukcija centurijacije u okolici Parentija na Hrvatskoj osnovnoj karti Državne geodetske uprave RH (izradio D. Bulić).

kriterijima, osobito onim geomorfološke naravi, a s namjerom racionalnoga korištenja prostora. Fenomen orijentacije limita centurijacije prema karakteristikama terena dobro je vidljiv u Italskoj VIII. regiji Emiliji, između *Piacenze (Placentia*) i *Cesene (Caesena*). Ondje su limiti centuriranih zemljišta brojnih gradova usporedni s rijekama, koje se s Apenina slijevaju u Po, ili s ce*stom Via Aemilia* (Regoli 1983: 98, 106-107).

Već je istaknuto da jedinstvena limitacija na teritoriju oba kolonijska agera nameće logičan zaključak o njezinom istovremenom postanku, no postavlja se pitanje koja je od istarskih

kolonija imala primat prilikom centuriranja zemljišta, odnosno gdje se nalazio *umbilicus* istarske centurijacije. Prema gromatičkim normama *umbilicus* agerske limitacije u idealnim je uvjetima bio jednak ishodištu gradskoga rastera, postavljen na mjestu gdje se presijecaju glavni gradski kardo i dekuman, iako se ova praksa rijetko primjenjivala (Hygin. Grom. *Const. lim.* 144, 9-22; 145, 1-9). Poželjna je varijanta bila i smještanje umbilika u neposrednoj blizini gradskih bedema (Hygin. Grom. *Const. lim.* 143, 1-5) što je često prakticirano kod naselja s protourbanim razvojem prije rimske vlasti. Prema tome »epicentar« istarske centurijacije treba tražiti u neposrednoj blizini Parentija ili Pole.

Činjenica da se pravac agerskoga dekumana najbližega Parentiju prostire usporedno s južnom obalom porečkoga poluotoka, a da je orijentacija karda uvjetovana pravcem pružanja morske obale neposredno jugozapadno od porečkoga poluotoka, upućuje na zaključak da je ishodište premjeravanja istarske centurijacije bilo nedaleko od gradskih bedema Parentija, na mjestu presijecanja ovako postavljenih dekumana i karda. Zahvaljujući smještaju porečkoga poluotoka koji se u odnosu na obalu južno od poluotoka gotovo pod pravim kutom prostire prema pučini, obje su glavne determinante istarske centurijacije, *decumanus maximus* i *cardo maximus*, orijentirane prema morskoj obali na mjestu gdje se formira kolonija Parentij. Opisani *cardo maximus* jugozapadno od Parentija prostire se približno linijom morske obale, a na području agera sjeverozapadno od grada danas je to najbolje sačuvan kardo, prepoznatljiv u pravcu današnje ceste Poreč – Tar. Bez obzira što je planimetrija Parentija u cijelosti oblikovana nakon rimske kolonizacije, primjenjujući hipodamski model ortogonalnoga rasporeda gradskih ulica, bilo je nemoguće primijeniti jedinstveni *umbilicus* unutar gradskih bedema koji bi bio ishodište premjeravanja gradskoga i agerskoga rastera jer bi se kardo sjeverno i južno od gradskih bedema prostirao u more.

Nije jednostavno odgovoriti na pitanje zašto je napravljena jedinstvena limitacija agera dviju susjednih kolonija. Moguće je da su agrimensori nastojali pojednostaviti izvedbu parceliranja zemljišta te su, zbog postojanja jasnoga fizičkog razgraničenja teritorija kolonijskih agera, parcelaciju zemljišta započetu u suburbiju Parentija nastavili i na teritoriju pulskoga agera. U rimskom upravno-pravnom shvaćanju svaka je kolonija sa svojim agerom činila autonomnu jedinicu te, iako je primijenjen jedinstven raster za dvije kolonije, nužno je bilo definiranje dva umbilika, bez kojih bi bila nemoguća orijentacija unutar agera, odnosno numeracija pojedinih centurija, a time i otežana učinkovita uprava na izvangradskom teritoriju.

Sagledavanjem međuodnosa urbane strukture Pole i rekonstruirane mreže centurijacije ističu se dva moguća rješenja za smještaj umbilika pulskoga agera u neposrednoj blizini grada. Pri tome bi *decumanus maximus* bio onaj *limes* koji je prepoznat i u ranijim interpretacijama (Suć 1996 [1955]: 361; Matijašić 1998: 45-46; Obad-Vučina 2003: 221), a prolazi najbliže gradskim bedemima. Danas je pravac toga limita sačuvan u cesti Pula – Šišan i Ulici rimske centurijacije u Puli. *Cardo maximus* može se prepoznati u pravcu koji presijeca *decumanus* na morskoj obali, sjeverno od antičkoga grada ili na otoku Uljanik u pulskoj luci, sjeverozapadno od urbanoga centra.

Neovisno od istaknutoga praktičnog karaktera umbilika pulskoga agera, u teoriji i praksi rimskoga urbanizma i agrimensure postoji apstraktna ideja smještaja grada, odnosno podjele urbanoga i agerskoga prostora koju se nastoji optimalno primijeniti u svakom konkretnom slučaju. U dosadašnjim raspravama o rimskoj centurijaciji Istre više je autora predlagalo lokacije umbilika pulske kolonije (Ramilli 1972-1973: 22; Suć 1996 [1955]: 361; Matijašić 1998: 45-46; Obad-Vučina 2003: 221, 224), ali pritom nije posvećivana pažnja njegovu religioznom i simboličkom značaju. Religiozna komponenta potječe iz shvaćanja korelacije zemaljskoga,

ljudskoga i izvanzemaljskoga, božanskoga prostora, a definirana je u onome što su Rimljani nazivali *disciplina Etrusca*. Rimska je urbanistika i agrimensura, kako je već istaknuto, bila usko povezana etruščanskim umijećem. Utemeljenje kolonije podrazumijevalo je precizan religiozni obred na mjestu gdje će biti postavljen *umbilicus* pod nadzorom svećenika, augura koji poznaje disciplinu. Okomiti pravci koji se presijecaju u umbiliku predstavljaju preslik kozmičkoga karda i dekumana, čime se zemaljski prostor nastoji urediti prema nebeskom. Nebeski svod (*templum celeste*) podijeljen je nebeskim kardom i dekumanom na četiri kvadranta, a svaki je podijeljen na četiri jednaka dijela, čime se dobiva šesnaest polja u kojima obitavaju pojedina božanstva (Plin. *N. H.* 2, 143; Thulin 1906a: 60-81; Pallotino 2008: 312-314). Iz rekonstrukcije kozmičkoga razmještaja bogova prema etruščanskom učenju vidljivo je da su se božanstva s pozitivnom osobnošću, božanstva zemlje i prirode smještala u istočni i južni dio neba, a ona zlokobna, božanstva podzemnoga svijeta obitavala su na zapadnom, osobito zlokobnom sjeverozapadnom dijelu nebeskoga svoda (Pallotino 2008: 313-314).

Poznato je da su rimska sklonost praktičnim rješenjima i različiti čimbenici, koji su se razlikovali u svakom konkretnom slučaju, često uvjetovali organizaciju gradskoga i izvangradskoga prostora u određenom neskladu s etruščanskim učenjem. Međutim, nebo i zemlja nastojali su se, koliko je to bilo moguće, organizirati prema jedinstvenom sustavu u kojem je orijentacija i podjela prostora imala istaknuti značaj, čemu u prilog idu i pisana svjedočanstva (Hygin. Grom. *Const. lim. 131, 8-12;* Iul. Front. *De limit.* 10, 20-21; 11, 9-10; Var. *L. Lat.* 5, 143). Smještajem umbilika na otok Uljanik u pulskoj luci ostvaruju se uvjeti prema kojima *urbs Polae* zauzima povoljan smještaj u projekciji nebeskoga svoda na zemlju, istočno, odnosno jugoistočno od nebeskoga karda. U skladu s tim, vrlo mi se vjerojatno čini mišljenje da se *umbilicus* pulskoga agera nalazio na otoku Uljanik u pulskoj luci. Planimetrija Pole u donjem dijelu grada (*pars inferior urbis Pole*), između podnožja gradskoga brežuljka i morske obale, sasvim je sigurno oblikovana nakon limi-

Slika 6. Rekonstrukcija centurijacije u okolici Pole na Hrvatskoj osnovnoj karti Državne geodetske uprave RH (izradio D. Bulić).

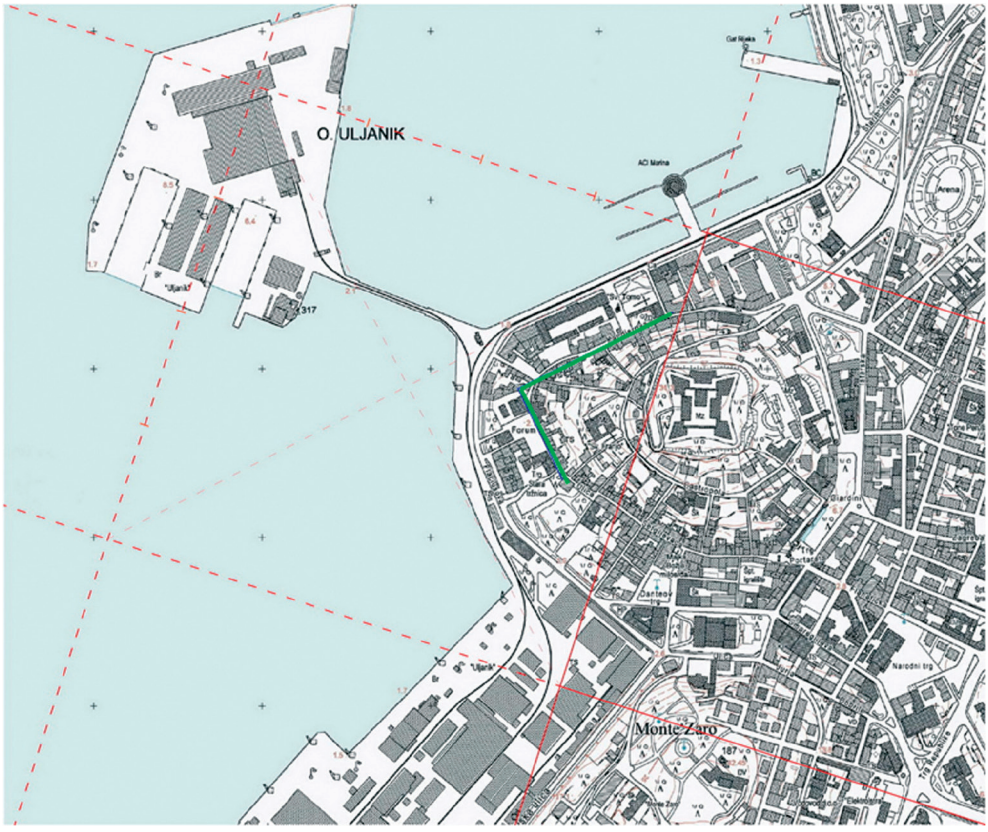

Slika 7. Međuodnos centurijacije i rimske planimetrije Pole (izradio D. Bulić). Podloga: Hrvatska osnovna karta Državne geodetske uprave RH.

tacije agera. Potvrdu ovoj tezi nalazimo u svojevrsnoj korelaciji simboličkoga umbilika i posvećenoga mjesta na gradskom forumu predviđenoga za štovanje službenoga državnog kulta, gdje se u idealnim teoretskim uvjetima trebalo nalaziti ishodište gradskoga i izvangradskoga rastera. Naime, centurija koja smještajem umbilika na otok Uljanik ima numeraciju *sinistra decumanum I citra kardinem I*, odnosno prva centurija s južne strane glavnoga dekumana i istočne glavnoga karda, limitima omeđuje prostor između otoka Uljanik i antičkoga grada, uključujući istočni dio otoka i zapadni dio Pole. Ako se projiciraju zamišljeni pravci okomito na limite ove centurije, odnosno na *decumanus maximus* udaljen ¾ dužine centurije ili 15 akta od umbilika i okomito na *cardo maximus* udaljen ½ dužine centurije ili 10 akta od umbilika, dobiva se sjecište ovako postavljenih pravaca desetak metara ispred pročelja najstarijega, središnjega forumskog hrama (sl. 6). Nadalje, pravci pružanja današnje Kandlerove ulice, glavne komunikacije u donjem dijelu Pole, i uzdužne stranice Foruma zatvaraju pravi kut, a usporedni su s dijagonalama centurije što nedvojbeno potvrđuju prilagođavanje rimske planimetrije Pole rasteru centurijacije (sl. 7).

Usprkos civilizacijskim promjenama koje sa sobom donose različita društveno-religijska shvaćanja, posvećena mjesta i sakralni objekti često su sačuvali svoj funkcionalni značaj kroz duže povijesno razdoblje. S toga gledišta možemo i na otoku Uljanik izdvojiti dva različita kulturno-povijesna razdoblja, a oba s religijskim sadržajem. Rimsko, kasnorepublikansko razdoblje povezano s religijskim obrednim mjestom prilikom utemeljenja grada te ranobizantsko razdoblje kada su na otoku sagrađene dvije crkve s titularima sv. Sabe i sv. Florijana (Marušić 1967).

ZAKLJUČNE NAPOMENE

U kasnorepublikanskom razdoblju osnivanjem kolonija rimskih građana na zapadnoj obali Istre počinje nova etapa života na poluotoku prepoznatljiva u oblikovanju prvih urbanih središta i intenzivnom naseljavanju kolonijskih agera. Ljudsko mijenjanje okoliša u ovoj točki povijesnog razvoja odvija se u dotad najvećim razmjerima. Uz formiranje gradova, čovjekova intervencija u preoblikovanje okoliša prvenstveno je vezana za primarnu gospodarsku djelatnost, poljoprivrednu proizvodnju. Centurijacija, ekonomski razvoj i demografske promjene u uskoj su i neraskidivoj vezi. Pri eksploataciji zemljišta velikih razmjera kvadratni ortogonalni raster centurija nudio je pogodnosti u organizaciji prostora i komunikaciji unutar njega.

Centurijacija Istre sadrži posebnosti u istovjetnoj, kontinuiranoj ortogonalnoj mreži u agerima dvije susjedne kolonije. Svojevrsna posebnost istaknutija je činjenicom što se na području centuriranoga agera Pole (*ager divisus et assignatus*) nalazio municipij Nezakcij.[19] Dosadašnja istraživanja nisu ponudila jednoznačan odgovor na pitanje pravnoga statusa Nezakcija u vrijeme dedukcije kolonije Pole. Interpretacije njegova pravna statusa su različite. Degrassi smatra da je isprva Nezakcij bio priključen Poli, a zatim je njegov pravni status postupno evoluirao preko latinskoga do rimskoga municipija (Degrassi 1954: 76-78). Suićeva teza da je naspram koloniji u Poli imao položaj prefekture (*praefectura*) (Suić 1996 [1955]: 370) kasnije se pokazala neodrživom jer pojam *praefectura* nije primjenjiv na carsko razdoblje (Margetić 1983: 197, n. 32; Margetić 1996: 144, n. 32). Lujo Margetić ističe jedinstveno pravno rješenje koje sadrži atribuciju zajednice s izvjesnom autonomijom u Nezakciju Poli i kontribuciju nezakcijskoga zemljišta pulskom ageru (Margetić 1983: 199; Margetić 1996: 145). Ne zna se pouzdano kada Nezakcij dobiva konstituciju municipija. Municipalni status uživao je početkom II. st., što je potvrđeno natpisom otkopanim na nezakcijskom forumu 2004. godine (Džin 2005: 231-232).

U rimskom su se svijetu nerijetko primjenjivala rješenja s praktičnim i pragmatičnim sadržajem. Bilo da je riječ o pravnom reguliranju odnosa između dviju zajednica, kako ističe Margetić za pravni status Nezakcija koji je ujedno atribuiran i kontribuiran koloniji Poli, ili se pak radi o drugim pojavama iz svakodnevnoga života. Praktičnost i pragmatičnost rimskoga čovjeka zorno se može sagledati u tehničkim karakteristikama istarske centurijacije. Morska je obala u neposrednoj blizini Parentija uvjetovala njezinu orijentaciju, a razlog istovjetnosti mreže na području oba agera, uz prirodno fizičko razgraničenje među agerima, krije se u praktičnom rješenju prilikom premjeravanja zemljišta kada je centurijacija iz porečkoga agera protegnuta s južne strane Limske drage. Pragmatizam osobito dolazi do izražaja kod predloženoga smještaja umbilika pulskoga agera na otoku Uljanik, u korist izvjesnom zadovoljavanju simbolične, religiozne komponente utemeljenja grada, duboko ukorijenjene u rimskoj urbanistici i agrimensuri.

Vrlo je mala, gotovo nikakva, vjerojatnost da je podudaranje dekumana i karda najbližih bedemima Parentija s orijentacijom morske obale slučajna, iz čega slijedi logičan zaključak da je ishodište premjeravanja istarske centurijacije bilo kraj Parentija. Ovakav zaključak ostavlja otvorenima pitanja vremena dedukcije kolonija Parentij i Pola u kontekstu apsolutne kronologije, no prema našem mišljenju, istovremena dedukcija je nedvojbena. Sagledavanjem međuodnosa centurijacije i planimetrije Pole pokazali smo da je centurijacija prethodila urbanom oblikovanju, odnosno da je planimetrija u donjem dijelu grada projektirana u određenoj mjeri prema centurijaciji. Arhitektonsko oblikovanje istarskih kolonija treba promatrati kao proces koji je mogao razmjerno dugo trajati. Iako možda nije cijeli teritorij prilično velikih kolonijskih

19 Već je istaknuto da su u Kampaniji jedinstvenu mrežu centurijacije dijelile dvije kolonije i jedan municipij, stoga se jednaka ortogonalna mreža na području tri istarska grada (Parentij, Pola i Nezakcij) ne može promatrati kao izolirana pojava.

agera Parentija i Pole centuriran istovremeno, podijeljeno zemljište prilikom dedukcije sadržavalo je nekoliko stotina kilometra limita koje je trebalo izgraditi, što je s obzirom na relativnu tehnološku nerazvijenost bio dugotrajan proces. Smjestimo li ovaj proces u povijesni okvir treće četvrtine 1. st. pr. Kr., obilježene građanskim ratovima i Oktavijanovim osvajanjem Ilirika, kada su novačenja drastično smanjila broj slobodne radne snage, proces oblikovanja kolonija i njihovih agera opravdano se može promatrati kao proces koji je započeo za Cezara, a dovršen je u Oktavijanovo ili Augustovo doba.

U postantičkom razdoblju doseljavanjem slavenskoga stanovništva na područja nekadašnjih rimskih kolonija Pola i Parentij počinje postupna i dugotrajna deformacija tehničkoga elementa centurijacije. Slavenima stari zemljišni vlasnički odnosi nisu mnogo značili, što dovodi do postupnoga zapuštanja i zaboravljanja stare vlasničke tradicije, a time i do pasivne negacije rimske centurijacije. Ovo je osobito uočljivo na području porečkoga agera gdje je zbog jakoga slavenskog utjecaja centurijacija vrlo slabo sačuvana. S druge strane, Pula i Poreč su zadržali kontinuitet municipalnoga života i u ranom srednjem vijeku te je i centurijacija, osobito u dijelovima agera s jačim elementom romanske naseljenosti, imala funkciju katastarske organizacije (Suić 1956: 8-11). Sačuvanost centurijacije korelira s rasprostranjenošću predijalnih toponima, koji su nastali od imena zemljišnoga posjednika iz rimskoga doba, a u većem su broju sačuvani na mjestima gdje je tijekom srednjega vijeka romanski utjecaj bio jači (Matijašić 1981: 107-130).

Raspored ulica u donjem dijelu antičke Pule projektiran je zavisno o centurijaciji. Urbanistička rješenja iz vremena kada se Pula širi izvan perimetra određenih u antičkom razdoblju izgradnjom gradskih bedema, ponovo su se povela za sačuvanim limitima. Austrijski su urbanisti s kraja XIX. i početka XX. st. razvili pravilnu ortogonalnu shemu gradskih ulica ravnajući se prema ostatcima rimske centurijacije.[20] Pravci limita danas se prepoznaju u mnogobrojnim putovima, cestama i međama na području nekadašnjih agera te je u takvim okolnostima i fenomenu centurijacije osigurano mjesto u sintagmi povijesti dugoga trajanja.

IZDANJA IZVORA

Appianós, »Romaikè 'istoría«, u: *Appian's Roman History*, vol. 2, prev. Horace White, 1962.

Sextus Iulius Frontinus, »De limitibus«, u: Carl Olof Thulin (ed), *Corpus Agrimensorum Romanorum*, Leipzig 1913.

Hygin Gromatici, »Constitutio limitum«, u: Carl Olof Thulin (ed), *Corpus Agrimensorum Romanorum*, Leipzig 1913.

Titus Livius, »Ab Urbe Condita«, u: Livy. History of Rome. Books 40-42, vol. 12, prev. A. C. Schlesinger, London 1951.

Gaius Plinius Secundus Maior, »Naturalis historia«, u: Natural History, vol. 2, prev. H. Rackham, London 1961.

M. Terenti Varronis, »De lingua Latina que supersunt«, G. Goetz, F. Schoell (eds), Leipzieg 1910.

M. Terenti Varronis, »Rerum rusticarum libri tres«, u: Varro on Farming, prev. Lloyd Storr-Best, London 1912.

Sextus Iulius Frontinus, »De agrorvm qualitate«, u: Carl Olof Thulin (ed), *Corpus Agrimensorum Romanorum,* Leipzig 1913.

20 Pravci prostiranja antičkih dekumana negdje s većim, negdje s manjim otklonom prepoznaju se u današnjoj Ulici rimske centurijacije, Mutilskoj i Vergerijevoj ulici, dok su Santorijeva i Tomasinijeva ulica trasirane prema agerskim kardima.

LITERATURA

ATTOLINI 1983
Ida Attolini, »Come si ricostruisce la centuriazione«, u: *Misurare la terra: centuriazione e coloni nel mondo romano*, (ur. Salvatore Settis), Modena 1983., 166-185, 219-221.

BRADFORD 1957
John Bradford, *Ancient Landscapes. Studies in Field Archaeology*, London 1957.

CAMAIORA 1983
Rita Camaiora, »Forme della centuriazione: i modi di suddivisione del suolo« u: *Misurare la terra: centuriazione e coloni nel mondo romano*, (ur. Salvatore Settis), Modena 1983., 85-98.

CELUZZA 1983
Mariagrazia Celuzza, »Il colono«, »Le assegnazioni viritane« u: *Misurare la terra: centuriazione e coloni nel mondo romano*, (ur. Salvatore Settis), Modena 1983., 155-158, 160-162.

CHEVALLIER 1961 [1957]
Raymond Chevallier, »La centuriazione romana dell'Istria e della Dalmazia«, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria,*9, Venezia 1961., 11-24. Pretisak iz: *Bollettino di Geodesia e Scienze Affini*, XVI, 2, Firenze 1957., 167-177.

CHOUQUER 1981
Gèrard Chouquer, »Les centuriations de Romagne orientale«, *Mélanges de l'École Française de Rome*, 93, 2, Roma 1981., 823-868.

CHOUQUER, CLAVEL LÈVÊQUE, FAVORY 1982
Gèrard Chouquer, Monique Clavel Lèvêque, Françoise Favory, »Cadastres, occupation du sol et paysages agraires antiques«, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*. 37e année, 5-6, Paris 1982., 847-882.

CHOUQUER, CLAVEL LÈVÊQUE, FAVORY 1983
Gèrard Chouquer, Monique Clavel Lèvêque, Françoise Favory, »Catasti romani e sistemazione dei paesaggi rurali antichi«, u: *Misurare la terra: centuriazione e coloni nel mondo romano*, (ur. Salvatore Settis), Modena 1983., 39-49.

CHOUQUER, FAVORY 1993
Gèrard Chouquer, Françoise Favory, »De arte mensoria, Du métier d'arpenteur . Arpentage et arpenteurs au service de Rome«, *Histoire & Mesure*, vol. 8, 3-4, Paris 1993., 249-284.

ČAČE 1993
Slobodan Čače, »Broj liburnskih općina i vjerodostojnost Plinija (Nat. Hist. 3, 130; 139-141)«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 19, Zadar 1993., 1-36.

ČAČE 2001
Slobodan Čače, »Plinije kao izvor za povijest srednje Dalmacije do druge polovice 1. t. po Kr.«, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, Suplement 1, Rijeka 2001., 91-104.

DEGRASSI 1934
Attilio Degrassi, *Inscriptiones Italiae, Vol. X, Regio X, fasc. II – Parentium*, Roma 1934.

DEGRASSI 1954
Attilio Degrassi, »Il confine nord-orientale dell'Italia Romana, ricerche storico-topografiche«, u: Dissertationes Bernenses, Bern 1954.

DEGRASSI 1962 [1950]
Attilio Degrassi, »Quattuorviri in colonie romane e in municipi retti da duoviri«, u: *Scritti vari di antichità, raccolti da amici e allievi nel 75 compleanno dell'autore*, 1, Roma 1962, 99-178. Pretisak iz: *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei, Classe di scienze morali, storiche e filologiche*, 8, 2, Roma 1950.

DŽIN 2005
Kristina Džin, »Results of the Most Recent Research at the Forum in *Nesactium*«, u: Illirica Antiqua, Zbornik radova sa znanstvenog skupa: Međunarodni skup o problemima antičke arheologije, (Zagreb, 6.- 8. studenoga 2003.), (ur. Mirjana Sanader), Zagreb 2005., 229-235.

FALBE 1833
Christian Tuxen Falbe, *Recherches sur l'emplacement de Cartaghe*, Pariz 1833.

FINLEY 1973
Moses Finley, *The ancient economy*, Barkeley-Los Angeles 1973.

FORLATI-TAMARO 1936
Bruna Forlati-Tamaro, »La fondazione della colonia romana di Pola«, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria,* 48, Parenzo-Trieste 1936., 243-246.

FRASCHETTI 1983
Augusto Fraschetti, »La Pietas di Cesare e la colonia di Pola«, *Annali del seminario di studi del mondo classico. Archeologia e storia antica*, 5, 1983., 77-101.

GABBA 1983
Emilio Gabba, »Per un' interpretazione storica della centuriazione romana«, u: *Misurare la terra: centuriazione e coloni nel mondo romano*, (ur. Salvatore Settis), Modena 1983., 20-27.

GARNSEY, SALLER 1987
Peter Garnsey, Richard Saller, *The Roman Empire. Economy, Society and Culture*, Barkeley-Los Angeles 1987.

IMAMOVIĆ 1987
Enver Imamović, »Problemi centurijacije rimske Istre«, Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju. Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, 11/2, Pula 1987, 69-74.

KRIZMANICH 1981
Venceslao Krizmanich, »Sulla centuriazione romana dell'Istria«, *Istria nobilissima*, 14, Trieste 1981., 181-190.

LAFFI 2007
Umberto Laffi, *Colonie e municipi nello Stato romano*. Roma 2007.

MARCHIORI 2009
Antonio Marchiori, »Centuriazioni d'Istria: studio evolutivo delle disuguaglianze«, *Agri Centuriati. An international Jurnal of Landscape Archaeology*, 6, Pisa 2009. 71-97.

MARCHIORI 2009a
Antonio Marchiori, »Centuriazione istriana: contributo allo studio di un monumento del paesaggio«, *Histria Antiqua*, 18/1, Pula 2009., 487-497.

MARCHIORI 2010
Antonio Marchiori, *Infrastrutture territoriali e strutture insediative dell'Istria romana: la divisione centuriale di Pola e Parenzo in rapporto ai grandi complessi costieri istriani. Il caso Nord Parentino.* Doktorska disertacija, Sveučilište u Padovi.

MARGETIĆ 1983
Lujo Margetić, »Res Publica Nesactiensium«, *Živa antika*, 33, 2, Skoplje 1983., 195-200.

MARGETIĆ 1996
Lujo Margetić, »Pravni položaj rimskog Nezakcija« *Histria Antiqua*, 2, Pula 1996., 143-146.

MARUŠIĆ 1967
Branko Marušić, *Kasnoantička i bizantska Pula*. Pula 1967.

MATIJAŠIĆ 1981
Robert Matijašić, »Antičko nasljeđe u toponimiji Istre. Toponimi tipa –an, -ana u Istri i Dalmaciji«, *Histria Historica*, 2, Pula 1981., 107-130.

MATIJAŠIĆ 1988
Robert Matijašić, *Ageri antičkih kolonija Pola i Parentivm*. Zagreb 1988.

MATIJAŠIĆ 1998
Robert Matijašić, *Gospodarstvo antičke Istre*. Arheološki ostaci kao izvor za poznavanje društveno-gospodarskih odnosa u Istri u antici (I. st. pr. Kr.–III. st. po. Kr.), Pula 1998.

MATIJAŠIĆ 2009
Robert Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*. Zagreb 2009.

NIEBUHR 1812
Barthold Georg Niebuhr, Römische Geschichte, Berlin 1812.

OBAD-VUČINA 2003
Marija Obad-Vučina, »Pulski izvor pitke vode kao umbilikus centurijacije agera antičko-rimske Coloniae Iuliae Polae i ishodište premjere grada Polae«, *Histria Antiqua*, 10, Pula 2003., 219-229.

PALLOTTINO 2008
Massimo Pallottino, *Etruščani. Etruskologija*, Zagreb 2008.

PANERAI 1983
Maria Cristina Panerai, »Come si fa la centuriazione«, Lettura dei territori centuriati«, u: *Misurare la terra: centuriazione e coloni nel mondo romano*, (ur. Salvatore Settis), Modena 1983., 109-124, 222-226.

RAMILLI 1972-1973
Giovanni Ramilli, »Gli agri centuriati di Padova e di Pola«, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria,* 20-21, Trieste 1972.-1973., 5-103.

REGOLI 1983
Edina Regoli, »Che cos'è la centuriazione«, u: *Misurare la terra: centuriazione e coloni nel mondo romano*, (ur. Salvatore Settis), Modena 1983., 72-84, 98-108.

ROSSELLA FILIPPI 1983
Maria Rossella Filippi, »Come si fa la centuriazione«, u: *Misurare la terra: centuriazione e coloni nel mondo romano*, (ur. Salvatore Settis), Modena 1983., 124-150.

SCHIAVUZZI 1908
Bernardo Schiavuzzi, »Attraverso l'agro colonico di Pola«, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, 24, Parenzo 1908., 91-171.

STARAC 1999
Alka Starac, »Rimsko vladanje u Histriji i Liburniji I«, u: Monografije i katalozi 10/1 – Arheološki muzej Istre, Pula 1999.

STARAC 2001
Alka Starac, »Lo stato delle conoscenze sulle centuriazioni in Istria e Liburnia«,*Quaderni di archeologia del Veneto*, 17, Venezia 2001., 176-180.

SUIĆ 1956
Mate Suić, »Ostaci limitacije naših primorskih gradova u ranom srednjem vijeku«, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 5, Zagreb 1956., 7-19.

SUIĆ 1996 [1955]
Mate Suić, »Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali«, u: Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske, Opera selecta, Zadar 1996., 349-385. Pretisak iz: *Zbornik instituta za historijske nauke u Zadru*, Zadar 1955., 1-36.

SUIĆ 1996 [1958]
Mate Suić, »O municipalitetu antičke Salone«, u: Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske, Opera selecta, Zadar 1996., 387-426. Pretisak iz: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LX, Split 1958., 11-42.

SUIĆ 2003 [1976]
Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 2003.

ŠAŠEL 1992
Jaroslav Šašel, »Stages int he Administrative Development of Roman Parentium«, u: Opera Selecta, *Situla*, 30/1992, Ljubljana 1992., 661-668.

ŠAŠEL KOS 2002
Marjeta Šašel Kos, »The boundary stone between Aquileia and Emona«, *Arheološki vestnik*, 53, Ljubljana 2002., 373-382.

TOZZI 1983
Pierluigi Tozzi, »La riscoperta del passato nell'Ottocento. Ricerche sulle divisioni agrarie romane dell'Italia Settentrionale«, u: *Misurare la terra: centuriazione e coloni nel mondo romano*, Modena 1983., 33-38.

THULIN 1913
Carl Olof Thulin (ed), *Corpus Agrimensorum Romanorum*, Leipzig 1913.

THULIN 1906
Carl Olof Thulin, *Die etruskische Disciplin*, Göteborg 1906.

THULIN 1906a
Carl Olof Thulin, »Die Götter des Martianus Capella und der Bronzeleber von Piacenza«, u: Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten III, 1, Gieszen 1906.

SAŽETAK

Počeci istraživanja istarske centurijacije predstavljaju početke istraživanja ovoga fenomena rimske civilizacije na europskom kontinentu i vezani su za Kandlerova zapažanja o centurijacijama Pole i Patavija. Dosadašnjim istraživanjima definirana je istovjetnost i kontinuiranost centurijacije na teritoriju kolonija Pola i Parentij, modularna veličina centurija i njihova orijentacija te prostiranje centurijacijske mreže na gotovo čitavoj površini kolonijskih agera.

S ciljem dobivanja egzaktnih podataka nužnih za interpretaciju centurijacije Istre i njezinu povijesnu valorizaciju napravljena je rekonstrukcija ortogonalne mreže oslanjajući se na tragove limita prepoznatljive na geokodiranoj Hrvatskoj osnovnoj karti Državne geodetske uprave Republike Hrvatske mjerila 1 : 5000. Rekonstruirana mreža centurijacije jednim je dijelom potvrdila rezultate prijašnjih istraživanja, a s druge je strane odbacila ili ukazala na nužnost revidiranja nekih prijašnjih mišljenja. Dobiveni rezultati negiraju jednaku orijentaciju rastera

gradskih ulica Parentija i centurijacije, a orijentacija centurijacije određena je pravcem pružanja morske obale u neposrednoj blizini Parentija. Iz ovoga proizlazi zaključak da je ishodište premjeravanja istarske centurijacije bilo kraj Parentija te je centurijacijska mreža protegnuta s južne strane Limske drage, na teritorij pulskoga agera. Sagledavanjem međuodnosa urbane strukture Pole i rekonstruirane mreže centurijacije istaknut je praktičan i pragmatičan *umbilicus* pulskoga agera na otoku Uljanik, u pulskoj luci, i utvrđeno je da je centurijacija prethodila oblikovanju rasporeda gradskih ulica u donjem dijelu grada čiji je raspored prilagođen centurijaciji i konfiguraciji terena.

Sagledavanjem tehničkih karakteristika centurijacije dobiveni su podatci koji predstavljaju prilog rješavanju otvorenih historiografskih pitanja vezanih za rimsku kolonizaciju Istre. Iako pitanje vremena dedukcije kolonija Parentij i Pola u kontekstu apsolutne kronologije ostaje otvoreno, zbog činjenice da je kraj Parentija bilo ishodište centurijacije, treba odbaciti tezu da je kolonija Parentij utemeljena nakon Pole, već je dedukcija istarskih kolonija istovremena.

RIASSUNTO
La centuriazione romana dell'Istria

L'inizio dello studio della centuriazione istriana rappresenta l'origine della ricerca su questo fenomeno della civilizzazione romana sul continente europeo ed è collegato alle osservazioni sulle centuriazioni di *Pola* e *Patavium* svolte da Kandler. Gli studi finora svolti hanno portato alla conclusione dell'uguaglianza e della continuità della centuriazione nel territorio di *Pola* e *Parentium*, della dimensione modulare delle centurie come pure il loro orientamento nonche' la diffusione della rete centuriatica su tutta la superficie degli ager coloniali.

Al fine di ottenere dati precisi necessari per l'interpretazione della centuriazione istriana e la sua valorizzazione storica, e' stata fatta la ricostruzione della rete ortogonale basandoci sulle tracce dei *limes* riconosciuti nelle carte geocodificate basilari della Croazia in scala 1:5000 forniteci dall'ufficio amministrativo geodetico della Repubblica Croata. La rete cosi ricostruita ha in parte confermato i risultati delle ricerche precedenti, e dall'altra ha scartato o sottolineato l'esigenza di rivedere alcune conclusioni precedenti. I risultati ottenuti negano l'identico orientamento della rete stradale cittadina di *Parentium* con la centuriazione, mentre definiscono l'orientamento centuriatico con la direzione della costa marittima nelle vicinanze di *Parentium*. Questo porta alla conclusione che il punto iniziale della misurazione centuriatica istriana si colloca nelle vicinanze di *Parentium*, ed estendendo la rete dalla parte meridionale del fiordo di Leme, all'ager polese. Osservando i rapporti tra la struttura urbana di *Pola* e la rete centuriatica e stato evidenziato l'*umbilicus*, sia pratico che pragmatico, dell'ager polese sull'isola degli Ulivi, nel porto di *Pola*, ed è stata determinata l'anticipazione della centuriazione rispetto la formazione delle vie cittadine nella parte inferiore della città le quali si adeguano alla centuriazione e alla configurazione del terreno.

Osservando le caratteristiche tecniche della centuriazione sono stati ottenuti dei dati che contribuiscono alla soluzione delle domande storiografiche ancor aperte sulla colonizzazione romana in Istria. Seppur la domanda in un contesto temporale assoluto sulla deduzione delle colonie di *Pola* e *Parentium* rimane aperta, per il fatto che nelle vicinanze di *Parentium* troviamo il punto iniziale della centuriazione, bisogna scartare la tesi con la quale la colonia *Pola* anticiperebbe la fondazione della colonia *Parentium*, bensì la deduzione delle colonie istriane sarebbe simultanea.